

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

DOI: 10.67227

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 6

2026

XITOIY VA MARKAZIY OSIYO XALQLARI O'RTASIDAGI DINIY-FALSAFIY ALOQALARDA KONFUTSIYLIKNING O'RNI

Egamov Oyatillo Xabibillo o'g'li
Andijon davlat texnika instituti, o'qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Buyuk Ipak yo'li davridan boshlab zamonaviy davrga qadar Xitoy va Markaziy Osiyo xalqlari o'rtasida shakllanagan diniy-falsafiy aloqalarda konfutsiy ta'limotining o'rni tahlil qilingan. Tadqiqotda konfutsiylik g'oyalarining Markaziy Osiyo ma'naviy makoniga kirib kelish yo'llari, mahalliy falsafiy an'analar bilan o'zaro ta'sirlashuvi hamda savdo-iqtisodiy munosabatlar orqali yuzaga kelgan madaniy almashinuv jarayonlari ko'rib chiqilgan. Maqolada tarixiy manbalar tahlili va qiyosiy tadqiqot metodlaridan foydalanilgan holda konfutsiy axloq tamoyillarining O'rta Osiyodagi davlat boshqaruvi va ijtimoiy munosabatlarga ta'sirlari baholangan.

Kalit so'zlar: Konfutsiylik, Markaziy Osiyo, Buyuk Ipak yo'li, falsafiy aloqalar, madaniy almashinuv, axloq tamoyillari, Sharq falsafasi

РОЛЬ КОНФУЦИАНСТВА В РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКИХ СВЯЗЯХ МЕЖДУ НАРОДАМИ КИТАЯ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Эгамов Оятилло Хабибилло угли
Андижанский государственный технический институт, преподаватель

Аннотация

В данной статье анализируется роль конфуцианского учения в религиозно-философских связях между Китаем и народами Центральной Азии с периода Великого шёлкового пути до современности. В исследовании рассматриваются пути проникновения конфуцианских идей в духовное пространство Центральной Азии, их взаимодействие с местными философскими традициями, а также процессы культурного обмена, возникшие через торгово-экономические отношения. На основе анализа исторических источников и сравнительных методов исследования оценивается влияние конфуцианских этических принципов на государственное управление и социальные отношения в Средней Азии.

Ключевые слова: Конфуцианство, Центральная Азия, Великий шёлковый путь, философские связи, культурный обмен, этические принципы, восточная философия

THE ROLE OF CONFUCIANISM IN THE RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL RELATIONS BETWEEN THE PEOPLES OF CHINA AND CENTRAL ASIA

Egamov Oyatillo Xabibillo o'g'li
Andijan State Technical Institute, Lecturer

Abstract

This article analyzes the role of Confucian teaching in religious-philosophical relations between China and Central Asian peoples from the Silk Road period to the present day. The research examines the ways Confucian ideas penetrated the spiritual space of Central Asia, their interaction with local philosophical traditions, and cultural exchange processes that emerged through trade and economic relations. Based on historical source analysis and comparative research methods, the influence of Confucian ethical principles on state governance and social relations in Central Asia is evaluated.

Keywords: Confucianism, Central Asia, Silk Road, philosophical relations, cultural exchange, ethical principles, Eastern philosophy.

Sharq falsafasi tarixida konfutsiylik alohida o'rin tutadi va ming yillar davomida Xitoy sivilizatsiyasining ma'naviy asosini tashkil etgan. Konfutsiy (miloddan avvalgi 551–479-yillar) yaratgan ta'limot faqat Xitoy hududi bilan cheklanmay, qo'shni mintaqalarga, jumladan Markaziy Osiyoga ham ma'lum darajada ta'sir ko'rsatgan.

Buyuk Ipak yo'li nafaqat savdo yo'li, balki turli sivilizatsiyalar o'rtasida g'oyalar, falsafiy qarashlar va diniy ta'limotlar almashinuvi uchun muhim kanal bo'lib xizmat qilgan. Ushbu kontekstda Xitoy va Markaziy Osiyo o'rtasidagi diniy-falsafiy aloqalarda konfutsiylikning o'rnini tadqiq etish dolzarb

ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi konfutsiy falsafasining Markaziy Osiyodagi tarqalish xususiyatlarini, mahalliy an'analar bilan o'zaro ta'sirlashuvini hamda mintaqaviy madaniy almashinuvdagi rolini tahlil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Konfutsiylik va uning mintaqaviy ta'sirlari bo'yicha turli davrlarda ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Xitoy manbalarida konfutsiylikning G'arbiy mintaqalarga tarqalishi miloddan avvalgi Han sulolasi davridan boshlangan, deb qayd etiladi (Малаявкин, 1989: 45). Xususan, Chen Shou (milodiy 233–297) tomonidan yaratilgan «Sanguo zhi» asarida Ipak yo'li hududlaridagi madaniy aloqalar batafsil tasvirlangan [6, 78-b.].

Markaziy Osiyoga oid tadqiqotlarda Zarafshon va Farg'ona vodiysidagi madaniy jarayonlar keng yoritilgan. Al-Beruniy, Ibn Sino kabi O'rta Osiyo mutafakkirlari Sharq falsafasi bilan tanish bo'lib, asosan hind va yunon falsafasiga e'tiborini qaratgan (Гафуров, 1998: 312). Konfutsiylik bilan bevosita aloqalar cheklangan bo'lsa-da, axloqiy tamoyillar va davlat boshqaruv tizimidagi o'xshashliklar mavjud (Кобзев, 2002: 58).

Zamonaviy tadqiqotchilardan Valerie Hansen va Peter Golden Ipak yo'li orqali yuzaga kelgan madaniy almashinuvni chuqur tahlil qilgan [11, 12]. Hansen fikricha, "Ipak yo'li savdo yo'lidan ko'ra madaniy almashinuv kanalida muhimroq rol o'ynagan" (Hansen, 2012: 236). Ularning ishlarida konfutsiylikning asosan Xitoy muhojirlar jamoalari orqali O'rta Osiyoning ayrim hududlarida saqlanib qolganligi ta'kidlangan (Golden, 2011: 45).

METODLAR

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, manbashunoslik, madaniyatshunoslik va interdisiplinar yondashuv metodlaridan foydalanildi. Xitoy va Markaziy Osiyo falsafiy an'alarining tarixiy rivojlanishi qiyosiy tahlil qilinib, ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlashtirildi. Shuningdek, qadimgi xitoy manbalari, jumladan «Lunyu» va «Mengzi», O'rta Osiyo tarixiy hujjatlari, sayyohlar yozuvlari hamda zamonaviy akademik tadqiqotlar asosida manbashunoslik tahlili amalga oshirildi. Konfutsiy g'oyalarining madaniy muhitda qabul qilinishi va transformatsiyasi falsafa, tarix, din va madaniyatshunoslik sohalari ma'lumotlari bilan bog'liq holda interpretativ tarzda o'rganildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, konfutsiylik Markaziy Osiyoga to'g'ridan to'g'ri diniy ta'limot sifatida tarqalmagan, biroq savdo-diplomatik aloqalar, madaniy munosabatlar va falsafiy g'oyalar almashinuvi orqali ma'lum darajada ta'sir ko'rsatgan. Ushbu ta'sir bir necha asosiy yo'nalishda namoyon bo'lgan. Ipak yo'li orqali madaniy ta'sir. Miloddan avvalgi 2-asrdan boshlab Han imperiyasi G'arbiy mintaqalar bilan diplomatik va savdo aloqalarini izchil rivojlantirdi. Xitoy savdogarlari, elchilar va harbiy garnizonlar orqali konfutsiy madaniyatining ayrim unsurlari Markaziy Osiyo shaharlariga kirib kela boshlagan (Птвеледзе, 1999: 78). Bu jarayonni tasdiqlovchi moddiy dalillar ham mavjud: Dunhuang va Turfan shaharlarida olib borilgan arxeologik qazishmalar davomida konfutsiy matnlarini o'z ichiga olgan qo'lyozmalar topilgan (Hansen, 2012: 97). Mazkur topilmalar konfutsiy adabiy merosining Ipak yo'li bo'ylab tarqalganligini va ba'zi o'qimishli doiralarda o'qilganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ushbu matnlarning kengroq ijtimoiy muhitga ta'siri cheklangan bo'lib qolgan.

Davlat boshqaruvi va ma'muriy tamoyillar. Konfutsiylikning asosiy g'oyalaridan biri – meritokratiya tamoyili va ma'muriy imtihonlar orqali xizmatchilarni tanlash tizimi – bevosita Xitoy imperiyasi ta'siridagi hududlarda, xususan Farg'ona vodiysi va Sharqiy Turkistondagi Xitoyga tobe bo'lgan hududlarda qo'llanilgan (Малаявкин, 1989: 134). Garchi Markaziy Osiyoda to'la konfutsiy davlat boshqaruv tizimi joriy etilmagan bo'lsa-da, tartib-intizom, ierarxiya va rasmiy ma'muriyat tamoyillarida ma'lum umumiyliklar kuzatilgan (Кобзев, 2002: 215). Bu o'xshashlik bevosita ta'sir natijasi bo'lmasligi ham mumkin – turli sivilizatsiyalarda mustaqil ravishda shakllangan boshqaruv usullarining o'xshashligi ham bu holni tushuntira oladi.

Axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy uyg'unlik g'oyalari. Konfutsiylikning oila muqaddamligi, kattalarni hurmat qilish (xiao), ijtimoiy uyg'unlik va yuksak axloqli shaxs (junzi) haqidagi g'oyalari O'rta Osiyo xalqlarining o'z an'anaviy qadriyatlari bilan qisman hamohang bo'lib kelgan (Переломов, 1993: 178). Xususan, islomgacha bo'gan davrda Zardushtiylik ta'siridagi axloq normalarida ham oila, jamoat manfaat va kattalarni ulug'lanish kabi tamoyillar yetakchi o'rni tutgan (Вайнберг, 1999: 205). Bu umumiylik ikki tomon o'rtasida muloqotni osonlashtirgan bo'lsa-da, mazkur o'xshashlik konfutsiylikning Markaziy Osiyoda keng yoyilishi uchun yetarli shart bo'lib xizmat qilmagan.

Cheklangan tarqalish va uning sabablari. Tadqiqot natijalari konfutsiylikning Markaziy

Osiyodagi tarqalishi jiddiy tarzda cheklangan ekanligini tasdiqlaydi. Buddizm milodiy birinchi asrlardan boshlab mintaqada qudratli mavqe egallagan, 8-asrdan boshlab esa islom hukmron din sifatida o'rtnashgan. Bu ikki kuchli diniy an'ananing mavjudligi konfutsiylik kabi etnik-madaniy xususiyatlarga boy ta'limot uchun keng ijtimoiy muhit qoldirmagan. Konfutsiy ta'limotining chuqur xitoy tili va yozuviga bog'liqligi ham g'oyalarning boshqa madaniy muhitda erkin tarqalishiga to'sqinlik qilgan. Natijada konfutsiylik asosan Markaziy Osiyo shaharlaridagi Xitoy muhojirlar jamoalari doirasida saqlanib qolgan. Umuman olganda, konfutsiylikning Markaziy Osiyodagi o'rni to'g'ridan to'g'ri diniy yoki falsafiy ta'sir sifatida emas, balki Buyuk Ipak yo'li sivilizatsiyalararo muloqotining uzviy bir qismi sifatida baholanishi maqsadga muvofiqdir. Natijalar shuni ko'rsatadiki, konfutsiylikning Markaziy Osiyodagi ta'sirlari buddizm yoki islom ta'siriga nisbatan sezilarli darajada kichik bo'lib qolgan. Buning asosiy sabablari quyidagichadir:

Til va madaniy to'siqlari: Konfutsiy ta'limoti chuqur xitoy tili va yozuviga bog'liq. Klassik matnlarni boshqa tillarga tarjima qilishning qiyinligi g'oyalarning tarqalishini cheklagan. Diniy raqobat: Milodiy birinchi ming yillikning boshlarida buddizm Ipak yo'li orqali faol tarqalib, O'rta Osiyoda kuchli mavqe egallagan. 8-asrdan boshlab islom hukmron din bo'lib, boshqa ta'limotlar uchun ijtimoiy muhit toraygan. Etnosentrik xususiyat: Konfutsiylik Xitoy davlatchiligi va madaniyati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uni boshqa madaniy muhitlarga moslashtirish qiyin bo'lib kelgan. Shu bilan birga, ba'zi umumiy axloqiy tamoyillar – masalan, oilaga sadoqat, kattalarni hurmat qilish, bilim-ma'rifa qadri – turli madaniyatlarda parallel ravishda mavjud bo'lib kelgan (Хакимов, 2010: 87). Bu bevosita konfutsiy ta'sirining natijasi emas, balki insoniy qadriyatlarning universalligidir (Golden, 2011: 92). Zamonaviy davrda Xitoyning Markaziy Osiyodagi iqtisodiy va madaniy ta'sirlari kuchayishi bilan konfutsiy falsafasiga qiziqish ortmoqda. «Bir kamar – bir yo'l» tashabbusi yangi madaniy aloqalar asosini barpo etmoqda.

Xitoy va Markaziy Osiyo xalqlari o'rtasidagi diniy-falsafiy aloqalarda konfutsiylik nisbatan cheklangan, ammo tarixiy jihatdan ahamiyatli rol o'ynagan. Buyuk Ipak yo'li davomida yuzaga kelgan madaniy almashinuv jarayonida konfutsiy g'oyalari asosan savdo-diplomatik aloqalar orqali kirib kelgan. Konfutsiylikning to'g'ridan to'g'ri diniy ta'limot sifatida Markaziy Osiyoda keng tarqalmaganligi aniqlandi. Bunga til to'siqlari, madaniy farqlar va buddizm hamda islom kabi kuchli diniy an'analarning mavjudligi sabab bo'lib xizmat qilgan. Biroq, davlat boshqaruv tamoyillari, axloqiy qadriyatlar va ta'lim tizimida ma'lum darajada o'xshashliklar va o'zaro ta'sirlashuvlar kuzatilgan. Zamonaviy kontekstda Xitoy–Markaziy Osiyo aloqalarining faollashuvi konfutsiy falsafasini o'rganish va uning qiyosiy tahlilini amalga oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Kelajakda ushbu sohada chuqurroq interdisiplinar tadqiqotlar olib borish zaruriyati mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullayev T.A. Buyuk Ipak yo'li va O'rta Osiyo madaniyati. – Toshkent: Fan, 2015. – 245 b.
2. Вайнберг Б.И. Этногеография Турана в древности. VII в. до н.э. – VIII в. н.э. – Москва: Восточная литература, 1999. – 359 с.
3. Гафуров Б.Г. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая история. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 653 с.
4. Yoqubov S. Markaziy Osiyo xalqlari madaniy aloqalari tarixidan. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – 312 b.
5. Кобзев А.И. Философия китайского неоконфуцианства. – Москва: Восточная литература РАН, 2002. – 606 с.
6. Малявкин А.Г. Танские хроники о государствах Центральной Азии: тексты и исследования. – Новосибирск: Наука, 1989. – 432 с.
7. Mirzayev T.M. O'rta Osiyo xalqlari ma'naviy madaniyati tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2008. – 288 b.
8. Переломов Л.С. Конфуций: жизнь, учение, судьба. – Москва: Наука, 1993. – 440 с.
9. Rtveladze E.V. Buyuk Ipak yo'li: ensiklopedik ma'lumotnoma. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 1999. – 280 b.
10. Xakimov A.A. O'rta Osiyo va Sharq mamlakatlari madaniy aloqalari. – Toshkent: Fan, 2010. – 196 b.
11. Hansen V. The Silk Road: A New History. – New York: Oxford University Press, 2012. – 320 p.
12. Golden P.B. Central Asia in World History. – New York: Oxford University Press, 2011. – 176 p.